

Г Л А С

CDXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

КЊИГА 18

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

GLAS

CDXXVIII

CLASSE DES SCIENCES HISTRIQUES

N° 18

Reçu à la VI séance de la Classe des sciences historiques le 28 juin 2017

Rédacteur

MIHAILO VOJVODIĆ
Membre de l'Académie

BEOGRAD
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Г Л А С

CDXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

КЊИГА 18

Примљено на VI скупу Одељења историјских наука од 28. јуна 2017. године

У р е д н и к
академик
МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД
2018

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Технички уредник
Мира Зебић

Лектор
Младенка Савичић

Коректори
Невена Ђурђевић
Снежана Крсичић-Букарица

Тираж
300 примерака

Штампа
ПЛАНЕТА ПРИНТ, Београд

C A Д P Ж A J

Михаило Војводић, <i>Милораг Екмечић (1928–2015)</i>	1
Василије Ђ. Крестић, <i>Бечкеречки програм</i>	9
Vasilije Dj. Krestić, <i>Bečkerek Programme</i>	18
Десанка Ковачевић-Којић, <i>Двојно књиговодство у Дубровнику и Бенко Котруљевић (нови погледи)</i>	19
Desanka Kovačević-Kojić, <i>Double Entry Bookkeeping in Dubrovnik and Benko Kotruljević (New Aspects)</i>	34
Михаило Војводић, <i>Србија и балкански ратнови</i>	37
Mihailo Vojvodić, <i>Serbia and the Balkan Wars</i>	48
Гојко Суботић, <i>Ко су биле монахиње Јефимија и Евпраксија из најпачице на влашцијаници манастира Пућине?</i>	51
Gojko Subotić, <i>Who Were Nuns Jefimija and Evpraksija From the Inscription on the Epitaphion of Putna Monastery?</i>	61
Љубодраг Димић, <i>Повраћац у Европу. Југославија и питање европске безбедности на преласку из 60-их у 70-е године XX века</i>	63
Ljubodrag Dimić, <i>Return to Europe. Yugoslavia and the Question of European Security at the Turn of the Decade – from the 1960s to the 1970s</i>	95
Славенко Терзић, <i>Скадарски вилајет у другој половини XIX века. Опис руског конзулата у Скадру 1876. године</i>	97
Slavenko Terzić, <i>Vilayet of Skadar in the Second Half of the 19th Century. Description of the Russian Consulate in Skadar in 1876</i>	110

Рајко Кузмановић, <i>Улога науке и академија у развоју друштва</i>	111
Rajko Kuzmanović, <i>The Role of Science and Academies in the Development of the Society</i>	121
Christer Jorgensen, <i>Igniting the East. The Causes and Consequences of the 1875 Peasant Revolt in Bosnia-Herzegovina</i>	123
Кристер Јоргенсен, „Запалили и сћоко“. Узроци и последице Босанско-херцеговачког устанка 1875. године	148
Душан Т. Батаковић, <i>Нови ревизионаizam и стари стереотипи? Историографија о Србима и Србији након 1991. године</i>	149
Dušan T. Bataković, <i>New Revisionism and Old Stereotypes? On post-1991 Historiography on Serbs and Serbia</i>	170
Срђан Рудић, <i>Брачне везе босанске власите</i>	173
Srđan Rudić, <i>Marital Links of Bosnian Nobility</i>	188
Душан Берић, <i>Средњовековни почеци мађаризације</i>	189
Dušan Berić, <i>The Medieval Beginnings of Magyarization</i>	207
Марица Маловић Ђукић, <i>Которска патрицијска породица Бисте у средњем веку (14. и 15. век)</i>	209
Marica Malović Đukić, <i>Kotor Patrician Family of Biste in the Middle Ages (14th and 15th Centuries)</i>	222
Никола Б. Поповић, <i>Негоумице о Начертанију</i>	225
Nikola B. Popović, <i>Dilemmas About Načertanije</i>	251
Слободан Шоја, <i>La saga napoléonienne en Bosnie dans l'histoire et la littérature</i>	253
Слободан Шоја, <i>Наполеонска сага у Босни у историји и књижевности</i>	264
Маја Лаковић, <i>Руско посланство у Константинопољу и грчко-бугарски црквени спор (1856–1861)</i>	267
Maја Laković, <i>Russian Embassy in Constantinople and Greek-Bulgarian Ecclesiastical Dispute (1856–1861)</i>	280
Бранко Бешлин, <i>Борба либерала за превласћу у Друштву српске словесности и Матици српској (1864–1866)</i>	281
Branko Bešlin, <i>Struggle of Liberals for the Supremacy at the Society of Serbian Letters and Matica srpska (1864–1866)</i>	298

Борђе Микић, <i>Италијанизација у Трсту и околини у другој половини XIX века</i>	301
Đorđe Mikić, <i>Italianisation in Trieste and the Environs in the Second Half of the 19th Century</i>	327
Неделько В. Радосављевић, <i>Српска православна црквеношколска оштина у Мостару</i>	329
Nedeljko V. Radosavljević, <i>Serbian Orthodox Church-Educational Municipality in Mostar</i>	349
Константин В. Никифоров, <i>Короткий балканский век перед Великой войной</i>	351
Константин В. Никифоров, <i>Крајњи балкански век уочи Великог рата</i>	361
Милош Ковић, <i>Босна и Херцеговина и Сарајевски атентат у британској штампи (29. јун – 2. јул 1914)</i>	363
Miloš Ković, <i>Bosnia and Herzegovina and the Sarajevo Assassination in the British Press (29 June – 2 July 1914)</i>	372
Александар Растовић, <i>Сетон Војсон о српској политичкој елити</i>	375
Aleksandar Rastović, <i>Seton-Watson About the Serbian Political Elite</i>	395
Петар В. Крестић, <i>Александар Арнаутовић, Из предгробних мемоара (Рат/Војска/Кабинет министара/Бугарски рат/Албанија/Посланство у Паризу)</i>	397
Petar V. Krestić, <i>Aleksandar Arnautović, From Pre-Grave Memoirs (War/Army/Minister's Cabinet/Bulgarian war/Albania/Embassy in Paris)</i>	413
Душан Топаловић, <i>Развој шведско-српских трговинских веза и конзуларних односа до 1914. године</i>	415
Dušan Topalović, <i>Review of Development of the Swedish-Serbian Trade and Consular Relations Until 1914</i>	441
Боривоје Милошевић, <i>Владимир Ђоровић на Велеиздајничком процесу у Бањој Луци 1915–1916. године</i>	443
Borivoje Milošević, <i>Vladimir Ćorović at the High-treason Process in Banja Luka in 1915–1916</i>	460
Биљана Вучетић, <i>Стенли Харџ Озборн, амерички лекар у Србији 1915. године</i>	461
Biljana Vučetić, <i>Stanley Hart Osborn, An American Doctor in Serbia in 1915</i>	475

Jean-Paul Bled, <i>Le mythe de François-Joseph</i>	477
Жан-Пол Блед, <i>Франц Јозеф и његов мит</i>	484
Јована Шалјић, <i>Осман Ђикић и његов џајрећ</i>	485
Jovana Šaljić, <i>Osman Đikić and his Struggle</i>	500
Горан Латиновић, <i>Југословенско-италијански економски односи (1934–1936)</i>	501
Goran Latinović, <i>Yugoslav-Italian Economic Relations (1934–1936)</i>	510
Мира Радојевић, <i>Демократијска странка и Споразум Цвејковић–Мачек</i>	513
Mira Radojević, <i>Democratic Party and the Cvetković–Maček Agreement</i>	531
Драга Мاستиловић, <i>Срби из долине Неретве и Споразум Цвејковић–Мачек 1939. године</i>	533
Draga Mastilović, <i>Serbs From the Neretva Valley and the Cvetković–Maček Agreement of 1939</i>	549
Војислав Павловић, <i>Мисија Вилијема Донована на Балкану, јануар–фебруар 1941.</i>	551
Vojislav Pavlović, <i>Mission of William Donovan in the Balkans January–February 1941</i>	564
Зоран Лакић, <i>Црна Гора у научном гјелу академика Милорада Екмечића</i>	565
Zoran Lakić, <i>Montenegro in the Scientific Work of Academician Milorad Ekmečić</i>	572
Е. Ју. Гуськова, <i>Сообщения ЦК КПЮ о состоянии межнациональных отношений в республиках Югославии в первое десятилетие после второй мировой войны</i>	573
Јелена Гускова, <i>Извештаји ЦК КПЈ о стању међунационалних односа у републикама Југославије у првој деценији после Другој светској рату</i>	586

Одељење историјских наука Српске академије наука и уметности посвећује овај број Гласа академику Милораду Екмечићу који је у њој провео више деценија најпре као члан ван радног састава, да би потом био преведен у статус редовног члана. Академик Милорад Екмечић је био оснивач и дугогодишњи председник њеног Одбора за историју Босне и Херцеговине и члан више других одбора. Са успехом је обављао и дужност члана њеног Председништва. Академик Екмечић је био један од најугледнијих српских историчара, чије стваралаштво представља научну заоставштину немерљиве вредности. Његови радови јединствени су по богатој подлози која му је послужила за аналитичко расуђивање и синтетичко излагање. Оригинална тумачења и бриљантни закључци, исказани једноставним али изражајним језиком, зрачили су код њега особитом свежином.

Овај зборник садржи 33 оригинална рада и уводни рад посвећен академику Милораду Екмечићу. Потпуна библиографија радова академика Екмечића објављена је у традиционалној серији библиографија угледних академика.

Редакциони одбор

ЧЛАНОВИ РЕДКЦИОНОГ ОДБОРА:

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ, уредник
ВАСИЛИЈЕ КРЕСТИЋ
ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ
ГОЈКО СУБОТИЋ
ЉУБОДРАГ ДИМИЋ
СЛАВЕНКО ТЕРЗИЋ
МИЛОШ КОВИЋ, секретар

ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ

ДВОЈНО КЊИГОВОДСТВО У ДУБРОВНИКУ И БЕНКО КОТРУЉЕВИЋ (НОВИ ПОГЛЕДИ)

А п с т р а к т. – У овом раду прво је сажето изложено поређење између примјене двојног књиговодства у Дубровнику и гледишта о вођењу двојног књиговодства у дјелу Бенка Котруљевића *Della mercatura et del mercante perfetto*, објављеног 1573. године. Затим се исто тако ово поређење обрађује и у накнадно откривеним преписима (фирентинском – 1484. и малтешком – 1475) садржајем и временски ближих оригиналу из 1458. године.

Кључне ријечи: двојно књиговодство, Дубровник, Бенко Котруљевић, браћа Кабуџић, Медитеран, Венеција, Србија, Босна, трговина, племенити метали, восак

Рад *Dvojno knjigovodstvo u Dubrovniku i Benko Kotruljević* објављен је у часопису *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine* (Екмеџићев зборник) XXXIX, 1988 (57–64). У њему је изложено поређење између примјене двојног књиговодства у Дубровнику и гледишта о начину вођења двојног књиговодства у дјелу Бенка Котруљевића *Della mercatura et del mercante perfetto* (О трговини и савршеном трговцу), објављеног први пут у Венецији тек 1573. године, иначе написаног 1458. године у Напуљу.

Чланак *Dvojno knjigovodstvo u Dubrovniku i Benko Kotruljević* приложен је овдје у сажетом облику, узимајући у обзир само дјелове који се односе на начин вођења књиговодства.

Накнадно је дошло до открића преписа садржајем и временски ближих оригиналу (1458). Прво је Уго Тучи (Ugo Tucci) открио у фирентинској библиотеци препис из 1484. и приредио његово издање и то под новим насловом *Il libro dell'arte di mercatura* (1990). Нешто млађи препис (1475) од фирентинског, открио је Жарко Муљачић, а налази се на Малти у Националној библиотеци.

Поређење ових накнадно откривених преписа (1484, 1475) са двојним књиговодством примјењиваним у Дубровнику, предмет је другог дијела овог рада.

I

Dubrovčanin Benko Kotruljević napisao je svoje čuveno djelo *Della mercatura et del mercante perfetto* u Napulju 1458. godine. Kada je znatno docnije, 1573. godine, štampano u Veneciji doživjelo je puni uspjeh i više izdanja. Kao najveći značaj ovoga djela isticano je to što je u trinaestom poglavlju prve knjige teoretski obradio sistem dvojnog knjigovodstva. Poslije dugotrajnih i velikih polemika nastalih dobrim dijelom zbog razmaka preko sto godina između pisanja i objavljivanja njegove knjige, na kraju mu je ipak pripala slava prvog poznatog teoretičara dvojnog knjigovodstva.¹

Već stariji dubrovački pisci obavještavali su o Benku Kotruljeviću, da bi tek početkom ovoga vijeka M. Vujić objavio prvu opsežnu studiju o njemu i njegovom djelu sa prevodom i posebnim osvrtom na trinaesto poglavlje.² Pored pojedinih radova vremenom su se pojavili i prevodi cijele knjige *Della mercatura et del mercante perfetto*.³ Svi oni koji su se bavili Benkom Kotruljevićem pisali su manje ili više o njegovom porijeklu, razgranatoj trgovini, kao i o njegovim pogledima na svijet, trgovinu, itd.⁴ O veoma uspješnoj karijeri na dvoru napuljskih kraljeva, koristeći dubrovačku arhivsku

¹ Tome je mnogo doprineo češki naučnik K. P. Kajl. Polemika se naročito razvijala oko toga da li prvenstvo pripada Benku Kotruljeviću ili Luki Pačoliju koji je u djelu *Summa di arithmetica, geometria, proportione et proportionalita*, štampanom u Veneciji već 1494. godine, takođe izložio principe dvojnog knjigovodstva. O ovom problemu se raspravlja uz svako izdanje djela Benka Kotruljevića.

² M. Vujić, *Prvo naučno djelo o trgovini Dubrovčanina Benka Kotruljevića*, Глас СКА LXXX, Београд 1909, 25–123.

³ M. Zebić, *Život i rad Dubrovčanina Benka Kotruljevića sa prevodom njegova spisa O trgovini i savršenom trgovcu*, Titograd 1963; reprint izdanje knjige *Della mercatura et dei mercante perfetto*, Izdanje I, Zagreb 1955; R. Radičević – Ž. Muljačić, *Beno Kotruljević, O trgovini i savršenom trgovcu*, JAZU, Djela znanosti Hrvatske – sv. 1. Zagreb, 1985; *Della mercatura et del mercante perfetto*, Libri quattro di M. Benedetto Cotrugli Raugeo – *O trgovini i savršenom trgovcu, četiri knjige gospara Bene Kotruljevića Dubrovčanina* (reprint izdanje sa prevodom Ž. Muljačića i pogovorom A. Runjića), Dubrovnik 1989.

⁴ Već je M. Vujić, koji je prvi kod nas napisao naučnu studiju o djelu Benka Kotruljevića, nastojao da na osnovu starih dubrovačkih pisaca, kao i drugih podataka (iz Dubrovačkog arhiva mu je ustupio K. Jireček), obradi život Benka Kotruljevića. M. Vujić, *Prvo naučno djelo*, 31–34; 43, 51; M. Iric, *Dubrovčanin Benko Kotruljević, prvi pisac-teoretičar knjigovodstva*, Finansije V (11–12), 1950, 55–56. M. Zebić, *Život i rad*, 11–92; R. Radičević, *Lik Bene Kotruljevića*, R. Radičević, Ž. Muljačić, *Beno Kotruljević*, 40–51; A. Runjić, *O Beni Kotruljeviću i njegovom djelu*, R. Radičević – Ž. Muljačić, *Beno Kotruljević*, 503–509. A. Runjić s pravom ističe da „U Enciklopediji Jugoslavije, začudo nije bilo mjesta za Kotruljevića“. *Isto*, 507.

грађу М. Spremić посебну пажњу посвећује дјелатности В. Kotruljevića vezаној за арагонску државу.⁵

У литератури је више пута истичано да је Бенко Kotruljević дијете италијанског Кватроћента. Чинjenica је да је дуго боравио у Италији гдје је и настало двојно књиговодство, систем који је омогућио рјешавање свих računоводствених проблема наметнутих економским развојем, све до почетка XX вијека. Ипак, да би се он боље шватио и разумио не може се одвојити од средине у којој се формирао тим прије што он у уводу свoga дјела истаиче да је доста пута себи стављао у задатак да пише о трговини. Много времена је пропустио због различитих послова, понајвише због бављења *izvan moje predrage domovine*.⁶ Из ових navoda излази да је Бенко Kotruljević имао формирану идеју о свome дјелу много прије него што га је написао и довршио у Напуљу 1458. године.

Управо у Дубровнику, трговци су рано почели водити своје приватне пословне књиге. One се изричито помину већ крајем XIII вијека, када је развој трговине, посебно копнене, наметао потребу preglednijeg vođenja poslova.⁷ Многе од njih настале су изван Дубровника, у Италији, а нарочито доцније у Србији и Bosni. Па и поред toga, у Дубровачком архиву нема ниједне пословне књиге старије од XIV вијека. О njима сазнајемо тек посредно, и то најчешће када се дубровачки трговци разним поводом на njih позивају, дајући често njihov spoljni opis (velike, male, uske), боју (bijeले, crне, ružičaste, crvene, itd.), као и abecedno slovo kojim су označene (A, B, C itd.). У većini slučajeva трговци истаичу да су их писали vlastitom rukom. Из dokumenata се види да је било Дубровчана који су у исти мах располагали са више пословних књига разnog sadržaja и namjene, ovisно од природе и обима послова. Trговачка друштва су, на примjer, своје заједничке послове водила у посебним књигама.⁸

Највећи број пословних књига настао је у веzi са регистрацијом кредитних обавеза. Veoma су dragocjeni izvodi са popisом дужника саčinjavани када би dolazило до sporova између компанјона или приликом likvidације трговачких друштava. Ови izvodi су затим registroвани у notарским серијама (*Diversa Cancellariae*, *Diversa Notariae*) и на тај начин до данас сачувани. Исто тако

---

⁵ М. Spremić, *Дубровник и Арагонци (1442–1495)*, Београд, 1971, 96, 103, 256, нап. 217 итд. Исти, *Пресуда Бенку Kotruljeviću*, Зборник Филозофског факултета, књ. X–1, Београд 1970, 393, 397;.

⁶ *Della mercatura – О трговини*, 52–53.

⁷ I. Воје, *Privatne poslovne књиге дубровнишких трговцев (XIV стоletје)*, Zgodovinski časopis, 34, Ljubljana 1980, 77.

⁸ Trговци су водили трговачке књиге у својим радњама. Postojале су и пословне књиге у којима су upisivани carinski obračuni. I. Воје, *Privatne poslovne књиге*, 78–84.

trgovci u testamentima donose popise dužnika kao i iznose dugova, sastavljenih na osnovu svojih poslovnih knjiga.⁹

U prvoj polovini XV vijeka ima sve više pomenutih izvoda. Posebno je zanimljiv slučaj pokojnog Luke Bunića čiji sinovi, novembra 1426. godine, u Notarijatu registruju dužnike iz očeve knjige označene slovom *E*, koju su prethodno prepisali u crvenu knjigu kompanije i označili je slovom *A*.¹⁰ Uz ovaj spisak, trojica braće Sorkočevića dodali su još i svoje dužnike te ih je ukupno bilo 281, sa zaduženjima u iznosu od 21.066 dukata, 39 groša i 13 para.¹¹ Isto tako poslije smrti Luke Sorkočevića u martu 1443. godine u Notarijatu su zavedeni dugi spiskovi dužnika iz stare (označene slovom *B*) i nove knjige društva, sa posebno izdvojenim imenima dužnika iz Srebrenice.¹²

Mogli bismo i dalje, pored ovih najtipičnijih, redati i druge podatke iz prve polovine XV vijeka, a da time ne promjenimo sliku do koje je došao Ignacije Voje obradom privatnih poslovnih knjiga u XIV vijeku.¹³ Osnovne karakteristike zadržavaju ove poslovne knjige i u XV vijeku, samo što se vremenom i razvojem trgovine, njihov broj znatno povećao.¹⁴ Istina, originali su propali zajedno sa privatnim arhivama i malo ih je sačuvanih iz perioda kojim se bavimo.

Od njih je jedino publikovana privatna poslovna knjiga Mihaila Lukarevića, dubrovačkog trgovca nastanjenog u Novom Brdu.¹⁵ Ona prikazuje obim i način njegovog poslovanja za period od 1432–1440 godine i pruža veoma značajne podatke za vrijeme kada je ovaj čuveni rudnik zlata i srebra bio

⁹ Isto, 78–80. Postavlja se pitanje da li su zadužnice, koje su bile upisane u privatne poslovne knjige, registrovane odatle u knjigu *Debita Notariae*, ili se to vršilo obratno. Isti, 79.

¹⁰ HAD: *Diversa Notariae* (Div. Not) 15, fol. 35' 37, 20. XI 1426.

¹¹ Ib. 15, fol. 37–44. Ovi dužnici potiču iz Dubrovnika i njegove okoline, primorskih gradova, Srbije i Bosne. Zatim slijedi dugi popis dužnika sastavljen na osnovu knjige pokojnog Luke Bunića, kao i popis dužnika kompanije. Ib. 15, 44'–47'. Kada je zastupnik Vlaha, jednog od sinova Luke Bunića, tražio od suda da mu dozvoli pregledanje i prepisivanje izvjesnih mjesta iz knjiga pokojnog Luke, ostala dva brata, Junije i Marin su se tome usprotivili, jer knjige treba da ostanu tajne. Sud je ipak dozvolio pregled knjiga. HAD: *Diversa Canceleariae* (Div. Canc), 42, fol. 150', 14. VI 1453.

¹² Div. Not. 26, 164–170, 11. III 1443.

¹³ I. Voje, *Privatne poslovne knjige*, 77–84.

¹⁴ Div. Canc. 45, fol. 191, 4. III 1429; ib. 47, fol. 126, 16. V 1433; ib. 48, fol. 18' 19, 15. XII 1433; ib. 1 (a tergo), 7. VI 1434 itd. HAD: *Testamenta Notariae* (Test. Not.) 12, fol. 23'–24, 27. IV 1431; ib. 12, fol. 33, 20. XI 1431; ib. 12, 66–66', 2. IX 1433, itd.

¹⁵ М. Динић, *Из Дубровачког архива I*, САН, Београд 1957, 35–90. Ваžno је напоменути да се М. Лукаревић позива на своју ранију, изгубљену књигу, из које је извршен пренос дуžника и јамаса. Према томе, ова сачувана је друга по реду.

najaktivniji.¹⁶ Kako je Mihailo Lukarević davao robu na veresiju, njegova poslovna knjiga sadrži imena dužnika iz Novog Brda i okoline, kao i podatke o iznosima njihovih dugova. Sve je bilježeno uglavnom hronološkim redoslijedom. Radi se, dakle, o prostom knjigovodstvu. Vrlo je vjerovatno da su na isti način vođene i one mnogobrojne privatne poslovne knjige koje nisu sačuvane, a za koje saznajemo posrednim putem iz raznih serija Dubrovačkog arhiva.

Nagli razvitak trgovine u XIV vijeku tražio je odgovarajuću i razvijeniju evidenciju poslova, te se postavlja pitanje da li je već tada i u Dubrovniku primjenjivano dvojno knjigovodstvo, koje je, kao što je poznato, nastalo u Italiji.¹⁷ Na osnovu formulacije *scriptum est in uno quaternatto totum quod recepi et quod dedi per ordinem*, navedene u testamentu Nikole Lukarevića (1352), I. Voje zaključuje da se radi o dvojnog knjigovodstvu.¹⁸ Činjenica da su registrovana davanja i primanja ipak još nije dokaz da se vodila knjigovodstvena evidencija o svoj imovini i sopstvenom kapitalu, što je karakteristika dvojnog knjigovodstva.

Za pitanje kojim se bavimo zanimljiva je knjiga dubrovačke kovnice novca iz 1422. godine, jedina ove vrste na Balkanu u srednjem vijeku.¹⁹ Ona sadrži tačan popis svih ličnosti dužnih da predaju određen procenat srebra u kovnicu, količine tog srebra, kao i količine iskovanih groša.²⁰ U dvije paralelne kolone upisane su stavke davanja i primanja a na dnu je izveden saldo, što karakteriše način na koji se vodila glavna knjiga. Međutim, u ovoj knjizi nedostaju i drugi važni elementi koji karakterišu dvojno knjigovodstvo.

Zbog svega izloženog poseban značaj imaju *Trgovačke knjige braće Kabužić (Caboga) 1426–1433*, u seriji *Privata* Dubrovačkog arhiva, najstariji

---

¹⁶ Uz imena dužnika navodi se i mjesto, a ponekad i župa odakle potiču, podaci veoma značajni za istorijsku geografiju. Takođe je često naznačeno i zanimanje, te pored velikog broja osoba zaposlenih u rudarstvu, pominju se i domaće zanatlije. Д. Ковачевић, *Прилози истраживању занатлија у Новом Брду и околини*, Зборник Филозофског факултета, књ. VIII, Споменица Михаила Динића 2, Београд 1964, 525–531.

¹⁷ Dok se u literaturi uglavnom navodi da je ono prvi put primijenjeno u Đenovi 1340. godine, prema mišljenju F. Melisa, poznatog italijanskog historičara, u Toskani, već od kraja XIII vijeka ima značajnih inovacija u pogledu njegovog razvoja. F. Melis, *Storia della ragioneria*, Bolonja 1950, 425–519. Isti, *Documenti per la storia economica dei secoli XIII–XVI*, Firenca 1972, 57–59. Upor. M. Zebić, *Život i rad*, 65, 66.

¹⁸ I. Voje, *Privatne poslovne knjige*, 81. Inače, to je formulacija koja se često navodi za poslovne knjige.

¹⁹ М. Динић, *Из Дубровачког архива II*, Посебна издања САН, Београд 1963.

²⁰ Prema propisima dubrovačkih vijeća svi oni koji su izvozili srebro preko Dubrovnika, morali su davati u Kovnicu 6%. Ova obaveza jedino nije važila za Mlečane. М. Динић, *Из Дубровачког архива II, Предговор С. Ћирковић, Дубровачка ковница и производња srebra у Србији и Босни*, ИГ, 1–2, Београд 1968, 91–99. М. Динић, *Дубровачка ковница у 1422. години*, ИГ, 1–2, Београд 1976, 81–90.

i jedini sačuvan primjer trgovačkih knjiga sa dvojnim knjigovodstvom na južnoslovenskom prostoru.²¹ Na osnovu njih može se praviti poređenje između primjene dvojnog knjigovodstva u praksi i teoretskih razmatranja o istom u trinaestom poglavlju Kotruljevićevog djela.

Trgovac je, prema Benku Kotruljeviću morao voditi tri knjige: glavnu knjigu, dnevnik i podsjetnik (*Quaderno, Giornale et Memoriale*).²² Kod braće Kabužić to su *Quaderno (Glavna knjiga)*, *Giornale (Dnevnik)* i *Squarçio (Podsjetnik) – Memoriale*, kod Benka Kotruljevića. *Quaderno* (142 folija) i *Giornale* (101 folija), pisani su potpuno u isto vrijeme i to od 15. XII 1426 – 25. V 1433. godine, a *Squarçio* (142 folija) je nastao nešto docnije (5. V 1427), i završen nešto ranije od *Glavne knjige* i *Dnevnika* (26. VIII 1431).²³ To je i razumljivo s obzirom na prirodu samog *Podsjetnika (Squarçio)* u kome trgovac svakodnevno, bez sistema zapisuje svaku pojedinost iz svojih poslova.

Iz ovoga proizilazi da najstarija poznata primjena dvojnog knjigovodstva u Dubrovniku započinje *Dnevnikom* i *Glavnom knjigom* braće Kabužić od 15. decembra 1426. godine. Međutim, ima pouzdanih podataka da se ova granica može pomjeriti znatno ranije.

U testamentu Luka Kabužić naglašava da je sa bratom Nikolom, osnovao društvo već 4. aprila 1417. godine.²⁴ Istovremeno, braća Kabužić su počeli voditi svoje poslovne knjige, na šta ukazuje i sadržaj sačuvane *Glavne knjige*, u kojoj se, zaključno sa folijom 11, stalno navodi da su pojedine stavke, uz označavanje folija, prenesene iz stare knjige obilježene slovom *A (tratto del quaderno segnato A, tratto del quademo vecchio segnato A)*.²⁵ To znači da je *Glavna knjiga* iz 1426, druga po redu, u stvari nastavak stare knjige *A*, te bi prema tome nju trebalo označiti slovom *B*. Isti je slučaj i sa *Dnevnikom*.²⁶ Naime, u sačuvanoj *Glavnoj knjizi B*, na prvih 11 folija registrovane su isključivo stavke iz stare knjige pored kojih piše „*trato de vecchio quaderno*

²¹ Upor. nap. 7.

²² *Della mercatura – O trgovini*, 190–191.

²³ Upor. nap. 21.

²⁴ Ugovor o sklapanju društva sa naznačenim datumom nismo zasada našli u serijama Dubrovačkog arhiva u kojima bi trebalo da se nalazi. Test. Not. 12, fol. 182, 24.11431 (14. IV 1437). Luka, a docnije i Nikola, pominju poslovne knjige njihove kompanije. Ib. 12, fol. 182, 24.1 1431 (14. IV 1437); Ib. 15, fol. 59^v, 28. IV 1453 (14. V 1453).

²⁵ *Libro di negozio, Glavna knjiga*, fol. 1–11. Upravo na osnovu navođenja folija stare knjige *A*, može se ustanoviti da je ova imala najmanje 191 foliju, te prema tome je bila po broju strana veća od sačuvane *Glavne knjige* iz 1426. godine.

²⁶ Sačuvan je još jedan, nepotpun i oštećen, *Dnevnik* trgovačke kompanije Luke i Nikole Kabužić. To je u stvari *Un libro nell quale tratti li resti del libro giornale segnato C*. HAD, Privata, 37: *Giornale del libro della compagnia di Nicolo e Lucha de Chaboga et comença nell'anno 1437–1438 (coroso)*, fol. 8 (12. I 1437 – 15. II 1438).

segnato A“. U stvari, tek sa folijom 12 (15. XII 1426) počinje vođenje knjige *B* i upisivanje novih stavki. Isto tako, docnije na kraju knjige *B* se povremeno prenose pojedine stavke u knjigu *C* (od fol. 61 – fol. 142).

Prema tome, braća Kabužić su odmah, pošto su osnovali zajedničko trgovačko društvo, počeli voditi poslovne knjige po sistemu dvojnog knjigovodstva. To je, dakle, najraniji poznati datum njegove primjene u Dubrovniku. Značaj ove konstatacije dolazi do punog izražaja ako se ima u vidu da u Veneciji najstarije poslovne knjige, vođene po sistemu dvojnog knjigovodstva, datiraju tek iz početka XV vijeka (Soranzo–1406; Andrea Barbarigo–1432; Badoer–1436).²⁷ A kod nas, na današnjem jugoslovenskom prostoru, to su dvije računске knjige nastale u Ljubljani, a potiču iz prve polovine XVI vijeka.²⁸

Prema Benku Kotruljeviću glavna knjiga mora imati svoj abecedni registar pomoću kojeg se može brzo naći svaka stavka knjižena u glavnoj knjizi.²⁹ I *Glavna knjiga* braće Kabužić je imala ovaj registar, koji je vremenom nestao. Naime, C. Leyerer u svom radu iz 1907. godine o najstarijim dubrovačkim trgovačkim knjigama izričito navodi da se u samoj *Glavnoj knjizi* braće Kabužić nalazi jedan lijepi, u svinjsku kožu uokviren, registar pojedinih stavki *Glavne knjige*.³⁰ Nažalost, on je poslije 1907. godine nestao, pa ga nema u *Glavnoj knjizi* gdje bi trebalo da se nalazi. Nije zaveden ni u katalogu Dubrovačkog arhiva iz 1910. godine, niti u naknadnim dopunama istog, gdje su čak pojedini inventari iz docnijih stoljeća, posebno registrovani.³¹ Na postojanje registra ukazuje i činjenica da je prvo slovo svake stavke izvučeno naprijed i pisano velikim slovom, što bi trebalo da pomogne pri upotrebi registra.

U svom daljem izlaganju Benko Kotruljević traži od trgovca da glavnu knjigu označi slovom *A*, a takođe slovom *A* treba označiti i njen dnevnik, abecedar i podsjetnik. Kada ovu ispuni, svoju novu glavnu knjigu trgovac treba da označi slovom *B*, a isto tako njen novi dnevnik, abecedar i podsjetnik. Na taj način će postupati i dalje od knjige do knjige, sve do zadnjeg slova abecede.³²

---

²⁷ C. F. Lane, *Andrea Barbarigo, merchant of Venice*, Baltimore 1944; *Il libro dei conti di Giacomo Badoer* (Constantinopoli 1436–1440). Testo a cura di U. Dorini e T. Bertelè; direzione scientifica U. Tucci, Roma 1956. Приказ: Б. Крекић, *Историјски часопис VII*, Београд 1957, 433–435. F. Melis, *Documenti*, 59.

²⁸ S. Vilfan, *Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja*, Viri na zgodovino Slovencev, knj. 8, SAZU, Ljubljana 1986.

²⁹ *Della mercatura – O trgovini*, 190–191.

³⁰ „Im Handlungs buche selbst befindet sich ein schönes in Schweinsleder gebundenes Inhaltsverzeichnis (Register) der einzelnen Konti des quaderno“ C. Leyerer, *Die Handlungsbüchern*, der Republik Ragusa, Triest 1909, 14.

³¹ J. Гелчић, *Дубровачки архив*, 515–588.

³² *Della mercatura – O trgovini*, 190–193.

„U podsjetnik ćeš svake večeri ili ujutru prije izlaska iz kuće unijeti sve ono što si toga dana pregovarao i ugovorio, u vezi s tvojom robom, kao i druge potrebne i zgodne pojedinosti kao prodaje, kupovine, plaćanja, primanja pošiljke, doznake, mjenice, troškove, obaveze i svakovrsne druge poslove, prije nego što se uvedu stavke u dnevnik.³³ I *Skvarčo* braće Kabužić je pravi *Podsjetnik* sa svim mogućim detaljima, koji su često izostavljeni prilikom bilježenja pojedinih stavki u *Dnevnik*. Zbog toga nije slučajno da se, naročito u *Dnevniku*, a ponekad i u *Glavnoj knjizi*, upućuje na *Skvarčo*. Prema navedenim datumima može se ustanoviti da su pojedine stavke prenesene iz *Skvarča* u *Dnevnik*, istog ili poslije nekoliko dana, što preporučuje i Kotruljević.³⁴

U *Glavnoj knjizi* braće Kabužić, upravo onako kako to Benko Kotruljević traži od trgovca, obračunati su svi obavljени poslovi.³⁵ Zatim su iznosi dobitka i gubitka preneseni u stavku „*pro e dano*“, a nedovršени poslovi u novu knjigu C. Važno je podvući da pored stavke „*pro e dano*“ nije označen datum ali zato posrednim putem može se utvrditi da su braća Kabužić obračunavali svoje dobitke i gubitke uvijek početkom godine (9. I 1428; 27. I 1429; 10. II 1430 i 2. I 1433), a posljednji obračun je izvršen na kraju glavne knjige (24. V 1433).³⁶

* * *

Даља поређења теоретских разматрања Бенка Котруљевића о двојном књиговодству указују да Трговачке књиге браће Кабужић садрже много више детаља о двојном књиговодству од оног што о томе доноси Бенко Котруљевић у XIII *Poglavlju* свог дјела. То се нарочито односи на главну књигу у којој он важне и веома сложене радње уопште не спомиње, чак и оне најбитније за двојно књиговодство. Исти случај је и са дневником, где само тражи да се из дневника све ажурно пренесе у главну књигу. Међутим, треба истаћи да се сва ова поређења заснивају на првом издању које је Патриције објавио 1573. године, значи 150 година послје изворно написаног текста 1458.

II

Накнадно, пошто је објављен рад *Dvojno knjigovodstvo u Dubrovniku i Benko Kotruljević*, у часопису *Godišnjak društva istoričara Bosne i*

³³ Isto, 192–193.

³⁴ Isto, 192–195.

³⁵ *Della mercatura – O trgovini*, 194–195.

³⁶ *Libro di negozio, Glavna knjiga*, fol. 8; fol. 53; fol. 76; fol. 105; fol. 142. До ових података дошли смо узимајући у обзир датум означен поред последњег билежења у свакој појединој ставки „*pro e dano*“.

Hercegovine (Екмећићев зборник) XXXIX, 1988 (57–64), Уго Тучи је приредио ново издање дјела Бенка Котруљевића и то на основу преписа који се чува у Националној библиотеци у Фиренци. Наслов овог преписа промјењен је у односу на прво издање (1573) и гласи *Il libro dell' arte di mercatura*. Ради се о препису који је Ђовани ди Матео ди Ђовани Строци (Giovanni di Matteo di Giovanni Strozzi) завршио 17. марта 1484. године, дакле 26 година после самог оригинала (1458). Уго Тучи је објавио и рукопис из краја XV вијека, а налази се такође у Фиренци у библиотеци *Marucelliana*. Нема крај, ни датум, а не зна се ни писац.³⁷

Дубровачки препис из 1475. открио је Жарко Муљачић у Националној библиотеци на Малти.³⁸ Кармен Милачић је објавила тринаесто поглавље овог преписа под насловом *O urednom vodjenju poslovnih knjiga u trgovini*, а такође је дала и његов превод.³⁹ Малтешки препис, као и они из Фиренце, произашли су из истог изворног рукописа. У ствари, садржаји текста малтешког рукописа (1475) и фирентинског (1484) идентични су са незнатним измјенама.⁴⁰ Ускоро после открића ових нових преписа, дошло је и до објављивања *Трговачких књиџа браће Кобужих (Caboga) 1426–1433*.⁴¹ Тиме је олакшано поређење гледишта Бенка Котруљевића о вођењу двојног књиговодства са његовом примјеном у пракси у Дубровнику.

Док су се раније водиле расправе да ли Бенку Котруљевићу треба приписати славу првог познатог теоретичара двојног књиговодства, објављивањем ових нових преписа отворила се расправа о вриједности Патрицијевог издања Бенковог дјела из 1573, у односу на текст у оригиналу (1458).

Наиме, у новом издању, У. Тучи први указује у којој су мјери биле велике интервенције Патриција 1573. У штампу је дат један веома измјењен текст, у којем није поштована сама суштина. Уго Тучи је први донио и шире обрадио тринаесто поглавље. Дио двојног књиговодства из тринаестог поглавља, које је досада највише привлачило пажњу, управо је онај дио који је претрпио највише интервенција од стране издавача (1573),

---

³⁷ Benedetto Cotrugli Raguseo, *Il libro dell' arte di mercatura*, a cura di Ugo Tucci, Venezia 1990, 17–26.

³⁸ Ž. Муљачић, *U potrazi za izgubljenim Kotruljevićem*, у: Dubrovčanin Benedikt Kotruljević: hrvatski i svjetski ekonomist XV stoljeća, Zagreb 1996, 3–17.

³⁹ К. Милачић, *O urednom vodjenju poslovnih knjiga u trgovini*, у: Dubrovčanin Benedikt Kotruljević: hrvatski i svjetski ekonomist XV stoljeća, Zagreb 1996, 71–83.

⁴⁰ М. Habek, *Kritička analiza o vodjenju poslovnih knjiga u rukopisima Benka Kotruljevića*, у: Dubrovčanin Benedikt Kotruljević: hrvatski i svjetski ekonomist XV. stoljeća, Zagreb 1996, 287–288; К. Милачић, *O urednom vodjenju poslovnih knjiga u trgovini*, 81.

⁴¹ Д. Ковачевић-Којић, *Трговачке књиџе браће Кобужих (Caboga) 1426–1433*, САНУ, Београд 1999.

те због тога највише одступа од изворног текста (1458). У њему је испуштено Бенково упутство о књижењу рачуна, суштинско за двојно књиговодство. С обзиром на значај овог упутства Уго Тучи наводи у тексту оригинални испис „*ogni partita che si scrive in libro debbe essere scripta due volte, una volta facciendo debitore colui che de`dare, l'altra volta facciendo creditore colui che de`havere*“ (Свака ставка која се пише у књизи треба да буде написана два пута, једанпут чинећи дужника онога који *de dare*, а други, чинећи кредитора *de avere*).⁴²

Послије Тучија настало је више критичких анализа садржаја XIII *Poglavlja* у издању из 1573. године. Тако М. Хабек истиче да ово поглавље одступа од изворног текста, да је окрњено, непотпуно и преиначено. Тој разлици посветио је и посебно поглавље *Kritička, analiza, razlika izmedju sadržaja 13. poglavlja tiskane knjige 1573. i prijepisa iz 1475*.⁴³

Поред главне књиге, и дневник је претрпио озбиљне измјене. Према копији Строција управо је испуштен дио у коме се између осталог наводи да оно што се „у дневнику пише у једној, у главној књизи се биљежи у двије ставке, а у дневнику не треба да се пишу карте, већ само дани“, у ствари датуми („*ogni partita che si scrive in libro debbe essere scripta due volte, una volta facciendo debitore colui che de`dare, l'altra volta facciendo creditore colui che de`havere*“).⁴⁴ Према малтешком препису из 1475: *Et cosi ogni partita che se scrive in libro de (ve) essere scritta dui volte una volta faciendo debitore colluj (colui) chi de(ve) dare, l'altra volta faciendo creditore collui chi de havere*. Затим, Котруљевић изричито наводи: „На десној страни књиге треба уписати онога ко дугује а на lijeвој оног ко потражује“.⁴⁵

У Дневнику браће Кабужић књижење се врши управо тако како то стоји у Котруљевићевом дјелу. У ствари, заједно се у истој ставци налази и рачун дужника и рачун кредитора. Затим, рачуни из Дневника се преносе у Главну књигу на тај начин да оно што се у Дневнику налази у једној партији, у Главној књизи се раздваја и књижи одвојено на одговарајуће рачуне, и то прво на рачун дужника, а затим се врши друго књижење на рачун кредитора.

Примјене двојног књиговодства у Трговачким књигама браће Кабужић у складу су само са основним принципима књижења двојног књиго-

⁴² Benedetto Cotrugli Raguseo, 11–12.

⁴³ М. Habek, *Kritika, analiza, razlika izmedju sadržaja 13. poglavlja*, 282–288; упореди V. Belak, *Kotruljevićeva utemeljena pravila upisivanja na kontima dvostavnog knjigovodstva*, у: Dubrovčanin Benedikt Kotruljević: hrvatski i svjetski ekonomist XV stoljeća, Zagreb 1996, 303–321; S. Tadijančević, *Kotruljevićeva gledišta na poslovne knjige*, у: Dubrovčanin Benedikt Kotruljević: hrvatski i svjetski ekonomist XV stoljeća, Zagreb 1996, 363–374.

⁴⁴ Benedetto Cotrugli Raguseo, 172.

⁴⁵ K. Milačić, *O urednom vodjenju poslovnih knjiga u trgovini*, 74, 78. Упор. нап. 43.

водства за које се залаже Бенко Котруљевић. Међутим, разлике ипак постоје. Наиме, у Трговачким књигама браће Кабужић узете су у обзир нове, разрађене методе оног времена о вођењу двојног књиговодства. Тако у Дневнику браће Кабужић, у средини реченице, између два рачуна (дужника – *die dar* и кредитора – *die avere*) односно испред рачуна кредитора (*die avere*), налази се предлог *per*, иначе примјењиван у књигама двојног књиговодства у Венецији и има другачије значење од уобичајеног. Оно се увелико употребљавало и у књиговодству браће Кабужић и то са сљедећим значењем

1. *die dar per* (некоме)
2. *die aver per* (од некога).⁴⁶

О примјени предлога *per* у Дневнику Трговачких књига браће Кабужић види се из доњег прилога.

Д. Ковачевић-Којић, *Трговачке књиџе браће Кобужих*, (*Saboga*), 69

Дневник:
Fol. 35 (69)

1429.

- 59 **Viago di Venesia die dar**, a di 3 março, **per argento indorato die aver**
 manda per la barcha di Maroie Tomanovich in uno ligaço L.61 o 3 s. 1
 64 rechomandato a ser Antoni(o) di Bon, monta duc. go.

Затим, у Дневнику тачно поред ставке дужника и кредитора са стране, лијево у маргини, означени су бројеви карте које повезују Дневник и Главну књигу. Горњи број одговара страни из Главне књиге гдје је извршено прво књижење, тј. на страни дужника, а доњи број одговара страни гдје је заведено друго књижење, тј. на страни кредитора. Овако усавршенији начин повезивања Дневника и Главне књиге изгледа да је дошао из Венеције тек почетком XV вијека.

Поред овог начина повезивања Дневника и Главне књиге има још више примјера књижења *alla veneziana*. Тако, за разлику од књижења на једној истој страни подјељеној вертикално, у Главној књизи браће Кабужић, на лијевој страни књиге забиљежена су дуговања (*die dar*) а на десној, супротној страни, потраживања истог рачуна (*die aver*) што такође води поријекло из Венеције.⁴⁷

⁴⁶ Д. Ковачевић-Којић, *Трговачке књиџе браће Кобужих* (*Saboga*), 19, 23, 24, 27.

⁴⁷ Д. Ковачевић-Којић, *Трговачке књиџе браће Кобужих* (*Saboga*), 19, 24.

О начину повезивања Дневника и Главне књиге показује доњи прилог.

Д. Ковачевић-Којић, *Трговачке књиџе браће Кобужић, (Saboga), 94*
Дневник, Fol. 55 (94)

1430.

77 **Viago di Venexia die dar**, a di 25 deto (frevar), per **oro fino die aver**
manda per la barcha di Ratcho Cholendich in uno liga(ço)

L.2 o. 6 s. 5 ch. 20

92 rechomandato a Ratcho Bogosalich duc. go.

Главна књига:
Fol. 77 (248)

Главна књига:
Fol. 77 (249)

1429.

(Viago di Venexia) die dar,
a di 25. frever, per
horo fino die aver manda per la
cha

barcha di Ratcho Cholendich
rechomandato a Ratcho Bogosalich
L. 2 o. 6 s. 5 ch. 20 monta
ch. 92 duc. CCXVII go.

(Viago dal' inchontro) die aver,
a di deto, per Ratcho Bogosalich
die dar schrise aver r. per la bar-

cha di Ratcho Cholendich in peçe 4 fo
L. 2 o. 6 s. 5 ch. 20 vendo, neto
di spesa ch. 90
duc. CXXVI go. VIII

1430.

Главна књига:
Fol. 92 (274)

Главна књига:
Fol. 92 (274)

Horo fino die dar, a di 22 frever,
per Giucho Radichevich die aver
r. per man di Michoç Hostoich
in 4 verge peso
L. 2 o. 6 s. 5 c. 12 a duc. 7
go. /.../ la on, monta ch. 91
duc. CCXVII go.

Horo fino die aver, a di 25 frever,
per **viago di Venexia di dar** manda
per la barcha di Ratcho Cholendich
rechomandato a Ratcho Bo(gosalich)
L. 2 o. 6 s. 5 c. 20, monta ch. 77
duc. CCXVII go.

На овај начин се задовољава основни принцип двојног књиговод-
ства тј. да се свака операција укњижи на два мјеста (на рачун дужника и
на рачун кредитора).

Познати италијански привредни историчар Федерико Мелис (Federigo Melis) посветио је пуну пажњу и детаљно проучио Трговачке књиге браће Кабужић сачуване у Хисторијском архиву у Дубровнику. Упоредивањем са венецијанским књигама двојног књиговодства онога времена, поближе је одредио и високо оцијенио начин њиховог вођења и ниво технике. Федерико Мелис чак сматра да Трговачке књиге браће Кабужић, својим исцрпним садржајем и детаљним подацима предњаче над пословним књигама многих италијанских трговачких кућа.⁴⁸

Посредничка улога Дубровника у трговачкој размјени између залеђа, односно Србије, Босне и Медитерана временом је добијала све више на значају и то нарочито од средине XIV вијека. Тада долази до наглог развоја рударства у Србији и Босни, подстакнутог несташицом и потражњом племенитих метала на западноевропском тржишту. Богата грађа Дубровачког архива омогућила је свестрана проучавања овог процеса који указује на нагли успон континенталне трговине Дубровника у првој половини XV вијека. Дубровачки трговци у све већем броју одлазе, живе годинама у својим добро организованим колонијама у свим важним рудницима и трговачким центрима Босне, а нарочито Србије. Чланови ових дубровачких колонија су се кретали и трговали читавим овим простором и у исто вријеме га повезивали, нарочито са градовима Италије.

Овај нагли успон трговине Дубровника у првим деценијама XV вијека, најпотпуније се може сагледати из Трговачких књига, нарочито Главне књиге браће Кабужић. Оне садрже податке о извозу великих количина сребра, гламског сребра (*argento indorato*) и злата из Србије као и сребра из Босне. Ту су детаљно наведене и мјере, цијене одвојено злата и сребра, односи гроша и дуката и други драгоцен подаци. Сав овај извоз, и то преко Дубровника, одлазио је искључиво у Венецију, најважније тржиште племенитих метала у тадашњој Европи. Трговачке књиге браће Кабужић свједоче и о великим размјерама извоза воска у градове средње Италије – Пезаро, Фано, Фермо, Римини, гдје су се одржавали чувени сајмови.

Случај браће Кабужић као и начин њиховог пословања свакако није био усамљен. У то вријеме у Дубровнику је било више врло успјешних појединаца о чијим активностима је остало трага у разним врстама докумената. Ти исти извори, браћу Кабужић уопште не спомињу. Да нису сачуване њихове Трговачке књиге, они би безмало остали непознати. Због тога, Јорјо Тадић с разлогом сматра да је у Дубровнику у то вријеме било око четрдесет трговачких кућа, које по јачини пословања ставља у ред браће Кабужић. Тиме се ствара тачнија и знатно шири слика о цјелокупној трговини Дубровника у првој половини XV вијека.⁴⁹

⁴⁸ Д. Ковачевић-Којић, *Трговачке књиге браће Кабужић (Saboga)*, 9, 13, 24, 26.

⁴⁹ Ј. Тадић, *Привреда Дубровника и српске земље у првој половини XV века*, Зборник Филозофског факултета X–1, Београд 1968, 528; Ј. Тадић, *Историја Дубровника до половине XV вијека*, Историјски часопис књ. XVIII, 1971, 13–44.

Упоредо са наглим привредним успоном дошло је до даљег и бржег преображаја Дубровника у сваком погледу, културном, друштвеном, па и у образовању становништва. Дубровачко школство као и сав интелектуални живот, налазили су се под утицајем хуманизма. Република је узимала у службу не само учитеље, већ и књиговође Италијане, који су водили општинске књиге прихода и расхода.⁵⁰ Све је више података о трговачким књигама Дубровчана разног садржаја.⁵¹ Даље унапређење трговачке документације довело је чак и до примјене двојног књиговодства у Дубровнику у првој половини XV вијека.

То је још давно, прије готово сто година, Ц. Лејерер (C. Leyerer) установио на основу Трговачких књига браће Кабужић и довео их у везу са теоретским излагањем Бенка Котруљевића. На основу сачуване Главне књиге B, C. Leyerer закључује да је изгубљена књига A започета 1417. године, те да је компанија од времена оснивања примјењивала двојно књиговодство. Ова његова констатација заснована је на увиду које је имао у Трговачке књиге браће Кабужић. На то указује и приложена транскрипција десетак њених страница.⁵² Уго Тучи преузима Ц. Лејерера и исто тако сматра да је Бенко Котруљевић састављао свој трактат у вријеме када је двојно књиговодство било широко познато и примјењивало се не само у Италији већ и у Дубровнику.⁵³ Дакле, двојно књиговодство морало је бити у употреби у Дубровнику још и прије него што се Котруљевић родио (1416).⁵⁴

Сви који су проучавали радове Бенка Котруљевића бавили су се мање или више и писали о његовом животу.⁵⁵ Припадао је старој трговачкој породици поријеклом из Котора.⁵⁶ Као млад почео се бавити трговином и одмах се укључио у вођење трговачких књига. У самој породици

⁵⁰ I. Božić, *Filip de Diversis i njegovo djelo*, Dubrovnik 1973, 38. D. Kovačević, *Dubrovčani zanatlije u srednjovjekovnoj Srebrenici*, Godišnjak DIBiH XV, Sarajevo 1966, 17.

⁵¹ D. Kovačević Kojić, *Poslovne knjige Dubrovčana u prvoj polovini XV vijeka*, Med Srednjo Evropo in Sredozemljem, Vojetov zbornik, Ljubljana 2006, 451–461.

⁵² C. Leyerer, *Aus den ältesten Handlungsbüchern der Republik Ragusa*, in "Zeitschrift für Betriebswirtschaft" 6 (1929), 171, 348–355. О времену оснивања компаније браће Кабужић упор. нап. 24, 25.

⁵³ Benedetto Cotrugli Raguseo, 13.

⁵⁴ М. Спремић претпоставља да је 1416. година његовог рођења. М. Спремић, *Дубровник и Арагонци*, 253, нап. 154. Н. Векарић сматра да је Котруљевић рођен 1416. N. Vekarić, *Dubrovački rod Kotrulj* у: *Dubrovčanin Benedikt Kotruljević: hrvatski i svjetski ekonomist XV. stoljeća*, Zagreb 1996, 42.

⁵⁵ Упор. нап. 4 и нап. 5. О његовом дјелу и личности одржан је међународни научни скуп *Dubrovčanin Benedikt Kotruljević: hrvatski i svjetski ekonomist XV stoljeća*, Zagreb 1996.

⁵⁶ N. Vekarić, *Dubrovački rod Kotrulj*, у: *Dubrovčanin Benedikt Kotruljević: hrvatski i svjetski ekonomist XV. stoljeća*, Zagreb 1996, 33–52.

имао је прилику да много научи, у првом реду од свога стрица Ивана. Уз уговор из 1440. године приликом оснивања заједничког трговачког друштва, између Бенка Котруљевића и његовог брата Михаила са стричевима Иваном и Николом, регистрован је и извод са пописом дужника из књиге компаније у који је унесена ставка дуговања и потраживања са исказаним билансом, карактеристичним за двојно књиговодство.⁵⁷ Поред књига компаније имао је одвојено и своје пословне књиге.⁵⁸ Чак је и његова кћерка водила пословне књиге.⁵⁹

Дакле, још прије одласка и дугог боравка у Италији, Котруљевић је у родном Дубровнику стекао сазнања о начину вођења трговачких књига. У Италији је његово образовање добило нове садржаје. У Болоњи је завршио правне науке али се и даље бавио трговином. Попут свога оца Јакова, захваљујући његовим везама, развио је широку трговачку активност у Јужној Италији.⁶⁰ Иначе, било је још чланова породице Котруљевић који су током XV вијека повезивали економски и политички Јужну Италију са Дубровником. На двору напуљских краљева Котруљевић је обављао разне дипломатске мисије, а био је чак и управник ковнице. Ову његову веома успјешну каријеру Момчило Спремић детаљно је обрадио на основу грађе из више разних, нарочито дубровачких, архивских фондова.⁶¹

Поред великог ангажовања на разним странама, Котруљевић се и даље бавио његовим још од ране младости главним занимањем, трговином и кредитним операцијама. Чак, као што он у уводу свог дјела истиче, да је „сам себи доста пута ставио у задатак да пише о трговини али да је много времена потрошио из разних разлога“.⁶² Зато је он и успио да, размишља-

⁵⁷ HAD : *Debita Notariae* (Deb. Not.) 20. fol. 10'–11, 1. VI 1440. Уколико неко од компањона жели да испита и прибави одређену информацију, остала двојица треба одмах да дођу са своја два кључа и да отворе касу, те тако омогуће ономе ко тражи да проучи – *libri e quaderni*. Div. Not. 27, fol. 181, 19. IX 1444.

⁵⁸ Div. Not. 29, fol. 4, 4. X 1444 (in margine), 3. III 1452. Div. Not. 23, fol. 2, 5. II 1439. Он је још знатно раније био упућен у вођење пословних књига. Тако, на примјер, он је држао код себе књигу компаније коју је имао са Петром Проданчићем. Test. Not. 12, fol. 66, 2. IX 1433 (27. VIII 1433).

⁵⁹ Test. Not. 23, fol. 97'–98', 28. IV 1479 (17. III 1479).

⁶⁰ М. Спремић, *Дубровник и Арагонци*, 96–103.

⁶¹ М. Спремић, *Дубровник и Арагонци*, 77, 83, 250 (нап. 217).

⁶² *Della mercatura et del mercante perfetto*, Libri quattro di M. Benedetto Cotrugli Raugéo – *O trgovini i savršenom trgovcu, četiri knjige gospara Bene Kotruljića Dubrovčanina* (reprint izdanje sa prevodom Ž. Muljačića i pogovorom A. Runjića), Dubrovnik 1989, 52–53. Иначе, Б. Котруљевић је имао високо мишљење о значају трговине. V. Stipetić, *Doprinos B. Kotruljevića o razvoju ekonomske znanosti u: Dubrovčanin Benedikt Kotruljević: hrvatski i svjetski ekonomist XV. stoljeća*, Zagreb 1996, 215–219.

јући дуго о проблемима пословања свога времена, везујући теорију са праксом, напише чувено дјело *Della mercatura et del mercante perfetto*, у близини Напуља, где се склонио од куге (1458). Оно представља изузетан допринос историји економске науке. Није без разлога више пута истицано да је Бенко Котруљевић, хуманистичким образовањем и луцидношћу којом је улазио у проблеме свога времена, превазишао многе савременике.⁶³

Трговачке књиџе браће Кабуџић (Caboga) 1426–1433. примјеном нове технике у вођењу двојног књиговодства разликују се од гледишта Б. Котруљевића у XIII *Poglavlju* његове књиџе, гдје је он разрадио само основна правила у систему двојног књиговодства. То се углавном односи и на накнадно откривене преписе (фирентински – 1484; малтешки – 1475) иако су они садржајем потпунији и временски ближи изворном тексту (1458).

Нагли развој трговине, нарочито између залеђа (Србија, Босна) и Медитерана, наметао је потребу прегледније и развијеније евиденције послова. Та потреба је подстакла и увелико допринјела примјени двојног књиговодства у Дубровнику већ од првих година XV вијека. У таквој средини, родио се, живио и формирао Бенко Котруљевић, први теоретичар двојног књиговодства.

Desanka Kovačević Kojić

DOUBLE ENTRY BOOKKEEPING IN DUBROVNIK
AND BENKO KOTRULJEVIĆ (NEW ASPECTS)

S u m m a r y

This paper presents in a nutshell a comparison between the application of double entry bookkeeping in Dubrovnik and the views about double entry bookkeeping laid out in the book by Benko Kotruljević *Della mercatura et del mercante perfetto*, published in 1573. This comparison is then also examined in subsequently discovered copies (the Florentine – 1484 and the Maltese – 1475) with the content and chronologically closer original from 1458.

The Account Books of the Caboga (Kabužić) Brothers 1426–1433, are the oldest and sole preserved example of account books of double entry bookkeeping in the *Privata* series, kept in the Historical Archive of Dubrovnik. The application of the new method in double entry bookkeeping differs from the views of B. Kotruljević in Chapter XIII of his book, where he elaborated only the basic rules in the system of double entry bookkeeping. This refers mainly to the subsequently discovered copies (the Florentine – 1484 and the

⁶³ И. Божић, *Појава хуманизма у Дубровнику*, *Historijski pregled* 1, Београд 1955, 13–15.

Maltese – 1475), even though they are more complete in content and chronologically closer to the original text (1458).

The *Account Books*, particularly the *Ledger* of the Kabužić Brothers, contain data about the export of large quantities of silver, auriferous silver (*argento indorato*) and gold from Serbia, as well as silver from Bosnia, exclusively to Venice, the most important precious metals market in the Europe of those times. Measures were regularly entered, ratios of ducats and *groschen*, as well as many other important details. They also contain testimony of the vast amounts of exported wax to the cities of central Italy – Pesaro, Fano, Fermo, and Rimini, where the renowned fairs were held.

The rapid development of trade, especially between the hinterland (Serbia, Bosnia) and the Mediterranean, imposed the need to create a clearer and more sophisticated system of documentation. This need had already propelled and largely contributed to the use of double entry bookkeeping in Dubrovnik in the initial years of the 15th century. And, Benko Kotruljević, the first theorist of double entry bookkeeping, was born and raised in such an environment.